

УДК 930.1/25:391.984:745:908(477.42)«18/19»

ТКАЧЕНКО Віктор,

доктор історичних наук, старший науковий
співробітник, Національний історико-етнографічний
заповідник «Переяслав», провідний науковий
співробітник (м. Переяслав, Україна)

viktor69tkachenko@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6741-3430>

ПИСАНКАРСТВО ЖИТОМИРСЬКОГО ПОВІТУ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст. (ЗА СВІДЧЕННЯМИ РЕСПОНДЕНТІВ)

У статті розглянуто писанкарство Житомищини кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Основою дослідження стали матеріали Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Для їх опрацювання, а також підготовки публікації використано принципи історизму, об'єктивності та наступності, водночас застосовано методи пошуку, систематизації, аналізу отриманих даних та їх узагальнення.

Встановлено існування писанкарства і розпису писанок на Житомищині упродовж тривалого часу. Зазначено, що відомості про писанки та їх зображення подано у відомому альбомі-каталозі С. Кульжинського, надрукованому у 1899 р. Для збирання інформації про писанкарство краю та писанок для Волинського краєзнавчого музею важливе значення мало заснування та діяльність Товариства дослідників Волині у Житомирі. Вагомою є й інформація, записана у 20-х рр. ХХ ст., про побутування писанок та їхнє використання у звичаєво-обрядових традиціях українців у роки становлення більшовицької влади на селі та її боротьбою з релігією. Відзначимо, що матеріали надсилалися на адресу Етнографічної комісії ВУАН. При вивченні архівних рукописів виявлено окремі зразки фольклорних текстів, що виконувалися дівчатами під час виготовлення великодніх атрибутів – писанок.

Таким чином, досліджені документи засвідчують, що, не зважаючи на активну боротьбу більшовиків із релігією, заборону святкування релігійних свят і використання сакральних атрибутів, таких як писанка, серед населення підтримувалося святкування Великодня, зберігалися вірування, звичаї і традиції.

Ключові слова: Житомищина, Товариство дослідників Волині, Волинський краєзнавчий музей, архів, писанка, звичаї, обряди, вірування.

PYSANKA ART OF THE ZHYTOMYR DISTRICT OF THE END OF THE 19TH – FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY (ACCORDING TO THE TESTIMONY OF THE RESPONDENTS)

The article deals with the pysanka (Ukrainian easter decorated egg) art of the Zhytomyr Povit at the end of the 19th – the first third of the 20th century. The research was based on the materials of the Archival Scientific Funds of Manuscripts and Phonorecords of the Maksym Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. The principles of historicism, objectivity and continuity were used for their processing, as well as for the preparation of the publication. The methods of search, systematization, analysis of the obtained data and their generalization were used at the same time.

It is established that the pysanka art and pysanka decorating existed in the Zhytomyr Povit for a long time. It is noted that information about pysankas and their images are presented in the well-known album-catalogue of Serhii Kulzhynskyi published in 1899. The foundation and activities of the Association of Volyn Researchers in Zhytomyr was of great importance for the gathering information about the region's pysankas and pysankas for the Volyn Local Lore Museum. The information about pysankas existence and their use in the customs and ritual traditions of Ukrainians in the years of the establishment of the Bolsheviks regime in villages and its struggle with religion recorded in the 1920s is also important. It should be noted that the materials were sent to the address of the Ethnographic Commission of the Ukrainian Academy of Sciences. Some samples of folklore texts performed by girls during the making of Easter attributes – pysankas were found during the study of archival manuscripts.

Thus, the researched documents testify that, despite the active struggle of the Bolsheviks against religion, the ban on the celebration of religious holidays and the use of sacred attributes such as Easter eggs, the population supported the celebration of Easter, preserved beliefs, customs and traditions.

Keywords: *Zhytomyr Region, Association of Volyn Researchers, Volyn Local Lore Museum, archive, pysanka, customs, rites, beliefs.*

Постановка проблеми. В архівних установах України зберігається велика кількість матеріалів, створених у результаті діяльності різних громадсько-політичних, культурно-освітніх та інших установ, організацій, закладів, а також визначних особистостей. Вони мають відношення до матеріально-духовної культури, історії українців та інших народів. Це дає можливість на їхній основі публікувати статті, монографії на різну тематику, використовувати під час підготовки наукових тем і дисертаційних досліджень.

Адже важливою частиною будь-якого дослідження є використання у ньому першоджерел [11]. Також на сьогодні актуальним залишається дослідження регіональних аспектів писанкарства, особливостей орнаментальних мотивів на писанках, звичаєво-обрядових традицій їхнього використання тощо. Подібні дослідження дають можливість ширше розкрити та висвітлити побутування писанкарства на Житомирщині у кінці XIX – на початку XX ст.

Аналіз наукових публікацій. Писанки кінця XIX – початку XX ст. з Волинської губернії розглядалися у роботах Л. Гарбузової [4; 5], І. Несен [8], В. Ткаченка [12]. Низку архівних документів з волинського писанкарства опублікував В. Ткаченко [9; 10; 11; 13]. Ним же проаналізовано матеріали фонду «Волинський краєзнавчий музей» [14] на предмет інформаційного наповнення про писанкарство краю. Діяльність Житомирського музею Товариства дослідників Волині аналізувала Н. Лапчук [7]. Констатуємо існування незначної кількості публікацій про роботу Волинського краєзнавчого музею зі збору етнографічних матеріалів та їхнього опрацювання, у тому числі й писанкарства.

Мета статті: проаналізувати архівні джерела, в яких міститься інформація про виготовлення і використання писанок під час святкування Великодня та у післявеликодній період на Житомирщині у кінці XIX – на початку XX ст. До наукового обігу введено неопубліковані раніше документи.

Виклад основного матеріалу. Серед архівних матеріалів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України досить об'ємним за обсягом та інформаційно насиченим є фонд «Волинського краєзнавчого музею» (Ф. 16), що містить відомості про роботу установи у 1900–1932 рр. Музей засновано у 1900 р. Товариством дослідників Волині (далі – ТДВ). Метою його діяльності було наукове дослідження Волині та суміжних з нею губерній. У зв'язку з I Світовою війною, більшовицьким переворотом 1917 р. у росії та Громадянською війною можливості

досліджувати Волинь значно обмежилися. Такі функції виконувала переважно кореспондентська мережа і співробітники музею.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні значно зріс інтерес до вивчення місцевої історії та культури. Сприяло цьому і виникнення у цей час різноманітних наукових об'єднань, одним з яких було Товариство дослідників Волині в Житомирі, яке згуртувало як науковців, так і краєзнавців-аматорів.

Членами товариства розроблено програми з дослідження Волині, зокрема й писанкарства. Існувало кілька видів анкет, які розсилали інформаторам від імені Товариства дослідників Волині. У першій було лише сім запитань, друга – була більш різноманітна. У вступній частині до програми зі збирання писанок, що розповсюджувалася Волинським краєзнавчим музеєм, йшлося про те, що найкращим джерелом поповнення колекції є можливість замовити майстрині-спеціалісту виготовити писанки, причому зі всіма тими узорами, які вона знає. Відповідно писанкарка могла відповісти й на всі запитання програми. Автори вказували на те, що в народі поширеними, окрім писанок, були крашанки, багатоколірні капанки, писанки малярські, скробанки (дряпанки) та монастирські; їх теж необхідно збирати й описувати згідно з анкетною. Висловлювалося прохання надсилати до музею писанки або малюнки орнаментів на них. Вказувалося на варіанти їхнього пакування для пересилки. Програма була підписана віцепредседателем Товариства дослідників Волині П. Тутковським, головою Етнографічної секції Н. Белоніним і секретарем П. Абрамовичем [15].

Упродовж 1909–1913 рр. такі запитальники були розіслані вчителям народних шкіл, училищ і духовних семінарій, волосним правлінням, священникам і приватним особам.

Як свідчать матеріали Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (АНФРФ ІМФЕ), де зберігається частина анкет, перші відомості про писанки Волинської губернії почали

надходити в 1909 р. Дописувачами були переважно учні народних училищ, Духовної семінарії, учителі та небайдужі люди. Інколи відповіді на запитання мали формальний характер, однак зустрічається й досить цікава інформація.

У матеріалах, які надійшли до Волинського краєзнавчого музею у 1909–1914 рр., зазначено місця виготовлення, осіб, які надіслали або передали писанки до музею, а також відомості про них. За цими даними в зібранні найбільше було писанок з Волинської губернії, а саме – Житомирського повіту, дещо менше з інших: Володимир-Волинського, Новоград-Волинського, Острозького, Овруцького, Луцького, Дубенського, Ізяславського, Рівненського, Старокостянтинівського, Кременецького, Ковельського. Також у музейній колекції були писанки з інших губерній: Подільської (із повітів Проскурівського, Літинського, Вінницького, Ямпільського, Балтського, Радомишльського); Київської (Таращанського, Васильківського); Бессарабської (Хотинського); Львівської (Камесько-Струмилівського); Рязанської (Скитинського); Сідлецької. Чимало матеріалів доповнені ілюстраціями писанок, окремих орнаментальних мотивів з назвами та без [15]. Кореспондентами надсилалися інколи й самі писанки (часто надходили уже розбитими). Для прикладу, про такий прикрий випадок йдеться у документах з містечка Степани Ровенського повіту [2]. Таким чином, якщо порівняти колекцію Волинського краєзнавчого музею із відомою колекцією Лубенського музею К. Скаржинської, то в ній, як бачимо, також були зразки писанок з різних губерній тодішньої Російської імперії.

На сьогодні в АНФРФ ІМФЕ зберігаються відомості про виготовлення великодніх писанок Волинської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст., а також вірування та обряди, пов'язані з ними. Проте матеріали про них, розпорошені по різних справах архіву, залишаються не дослідженими. Нашу увагу привернула інформація із Житомирського повіту. Важливим є те, що маємо можливість порівняти матеріали з альбому-каталогу С. Кульжинського

1899 р. [6] з повідомленнями про писанкарство краю (за анкетними даними з Волинського краєзнавчого музею) з інформацією про писанки у 1920-х рр. з архівних документів Етнографічної комісії ВУАН.

Зокрема, С. Кульжинський повідомляв, що із Житомирського повіту Волинської губернії на адресу Лубенського музею К. М. Скаржинської надійшло 11 писанок: із села Воцьково – 2 шт. із назвами «туліпани», з самого Житомира – 4 шт. із назвами «суроче лапки» та «огірочки», із с. Левків – 3 писанки із назвами «шолудива роза» та «клиночки», із с. Станишівка – 2 писанки із назвою «повна роза». У каталозі зазначено, що всі писанки з цього повіту надіслав у 1895 р. О. Урбанский [6].

Більше населених пунктів Житомирського повіту, у яких поширеним на початку ХХ ст. було дане народне мистецтво, віднаходимо в архівних матеріалах фонду «Волинський краєзнавчий музей». Так, маємо відомості, що інформація про писанки надійшла із с. Карповець, м. Троянів, с. Носівка, с. Краєвщина, с. Райгородок, с. Волосов, с. Мансуровець, с. Городище, с. Волиця, с. Великий Гальчин, м. Краснопіль, с. Грижани, с. Новополь.

Зокрема, учитель Карповецького однокласного народного училища А. Пруховський у листі на ім'я директора народних училищ Волинської губернії від 17 грудня 1910 р. зазначав, що в селі звичай розписувати писанки існував з давніх-давен. На час підготовки повідомлення займалися цим місцеві селянки: Марія Харченко 24 р., Пелагея Некура 24 р., Анна Канавська 25 р. та ін. Переважна більшість із них навчилися цього ремесла у своїх матерів. При цьому використовували спеціальні фарби «для яєць» (проте не зазначено, чи були це природні барвники чи куповані (фабричні), що набували у той час усе більшого поширення). Далі інформатор вказував, що для розпису писанок використовувалася «кисточка» тобто писачок, інструмент за допомогою якого гарячим воском на поверхні яйця писали орнаментальні мотиви. Він був характерним для оздоблення великодніх яєць і в інших регіонах України.

Відносно орнаменту дописувач вказував, що зазвичай їх писали та називали «по пам'яті». Так, серед місцевого населення йому вдалося зафіксувати такі орнаментальні мотиви, що зображувалися на писанках: «граблі», «гребінець», «зірки», листя дерев, квіти. Варто зазначити, що такі назви є досить поширеними й відносяться до фітоморфних і предметно-побутових писанкових мотивів. Використовувалися у розписі писанок й різні геометричні мотиви, проте не вказано, які саме. Серед майстринь А. Пруховський називає прізвище Марії Харченко, яка знала понад 10 узорів. Окрім того, до своїх відповідей автор додав і два малюнки писанок [3, арк. 1–4].

Більш ґрунтовною була відповідь від завідувача Троянівського двокласного приходського училища С. Рудницького від 18 грудня 1910 р. на ім'я директора народних училищ Волинської губернії про існування писанкарства у м. Троянів Житомирського повіту та його околицях. Він зазначав, що, розпитавши ряд місцевих жителів, «упевнився, що в м. Троянів і його околицях бурштину ніколи не знаходили, він місцевим жителям не відомий» [3, арк. 5–9]. Далі дописувач подає відомості про звичай виготовляти до Великодня писанки, зазначивши, що він «існує і широко розповсюджений. Готують майже всі особи жіночої статі, але наймайстернішими у цій справі у м. Троянові вважаються такі особи: 1 Подпокровная Варвара, 40 років, 2) Прилипко Юлія, 30 років, 3) Березюк Анна, 40 років і 4) Данилашин Анна, 28 років, а в околицях Троянова (с. Рудня-Городище) Андрійчук Ксенія, 35 років. Всі ці особи навчалися цього мистецтва у своїх матерів, бабусь. Спосіб приготування писанок у всіх однаковий. Приготувавши з кори лісової яблуні жовту, а з лущиння цибулі буро-жовту фарбу, і купивши інші й розчинивши їх в окремих маленьких горщиках, миють і насухо витирають яйця, а потім приступали до справи. Тоненьку жерстяну трубочку обмотують у розтоплений в особливому горщику віск і чорнять бажаний візерунок, після чого кладуть яйце в ледь теплу жовту фарбу, де воно лежить 2-10 годин.

Забарвлене яйце виймають, просушують і знову чорнять візерунок воском, а потім опускають у фарбу іншого кольору і т. д. Більшість вживають для цього фарби 3-х кольорів: жовту, чорну і червону або синю, а деякі до 6-10 кольорів. Приготовлена писанка кладеться в тепле місце, щоб віск відокремився від шкаралупи яйця, потім витирається сухою чистою ганчірочкою й укладається в глиняний горщик і печуться в печі. Зразків для орнаменту не існує і назв окремих малюнків немає, а орнаменти встановлюються по пам'яті, чому відрізняється різноманітністю кольорів та малюнків, що вже залежить від фантазії та здібностей майстра. Загалом, як видно з доданих при цьому зразків, писанки місцевого виробництва не відрізняються витонченістю, вони занадто строкаті й недбало оброблені» [3, арк. 5–9].

Водночас у матеріалах фонду «Етнографічна комісія» зберігаються відомості про писанкарство тільки з одного населеного пункту на Житомирщині: с. Садки Бердичівського р-ну від П. Іщенко-Зуб, записані у 1928 р. та надіслані на адресу Етнографічної комісії ВУАН [1].

До збирання етнографічних матеріалів наукові установи широко залучали громадськість. Зокрема, Етнографічна комісія ВУАН, яку очолював академік А. Лобода, мала велику кількість кореспондентів з-поміж працівників культури, вчителів, студентів, письменних селян, школярів, які допомагали збирати необхідний для дослідження матеріал. Через друковані видання їм рекомендували записувати пісні, казки, ворожіння, замовляння, а також збирати великодні писанки, зразки зілля тощо. Ще радили описувати народні звичаї та обряди, а також святкування Різдва, Нового року, Великодня. Саме такі матеріали надходили у 1919–1931 рр. до Етнографічної комісії.

Створивши кореспондентську мережу в різних районах та областях України співробітники комісії підготували й розіслали відповідні запитальники. Варто вказати, що у 20-х рр. XX ст. в Україні широко розповсюдженими були етнографічні гуртки при школах, училищах та інших навчальних закладах, які

займалися збором матеріалів про духовну та матеріальну культуру населення, надсилаючи їх до ВУАН [15].

Як зазначалося вище, відомості на Житомирщині про писанкарство та писанки у звичаєво-обрядових традиціях українців були записані у 1928 р.

Відносно часу виготовлення писанок та самого процесу розпису, то П. Іщенко-Зуб зазначив, що у даному селі писали їх найбільше на невеликі свята, а також на «Сорок святих», «Благовіщення», «Теплого Олексі». Писали писанки сирими, а у великодню суботу запікали, щоб зберегти надовго, дарувати чи використовувати у різних обрядово-звичаєвих традиціях. Зауважимо, що традиція починати розписувати великодні яйця на релігійне свято «Сорок святих» була поширеною у різних регіонах України. Причому майстриня обов'язково мала написати мотив «сорок клинців», що у християнстві символізують сорок святих мучеників. Окрім цього мотиву, згідно з записами, у селі поширеними були орнаменти на писанках з назвами: «рожа», «виноград», «Христос Воскрес». Тут же, П. Іщенко-Зуб вказав на те, що, коли розпочинали розпис писанок, зазвичай увечері, то в «хаті повинно бути спокійно», сім'я повинна спати та не заважати їх виготовляти [1, арк. 151–151 зв.].

Інколи, коли виготовленням писанок займалися молоді дівчата, то вони співали «божественних великодніх пісень». Наприклад:

«Заїньку, заїньку встань раненько

Вмийся біленько,

Заїньку, заїньку причишиш,

Заїньку причепуриш

Кого любиш признайся» ... і т. д.

Або:

«Ой як миленькому постіль слати,

Ой як миленькому полежати,

*Ой як миленького обіймати,
Ой так, так (приспів)» [1, арк. 153].*

Або:

*«Володар, володарочку, одчиняй ворота,
А хто ж в воріт кличе? Царські служечки,
Якого Цара? Цара Миколая...» [1, арк. 155].*

Відзначимо, що такі пісні були поширеними серед українців, зокрема на території західної частини України вони мали назву «риндзівки». Окрім дівочих пісень були й такі, що виконувалися гуртами молодих хлопців, а також ті, що звучали з вуст малих хлопчиків, які вітали з Великоднем родичів, хрещених батьків та ін.

Як і в с. Карповець Житомирського повіту, у даному населеному пункті майстрині-писанкарки також виготовляли «кісточки» (писачки) для розпису писанок із тонкого металу, яким зазвичай оздоблювали ікони, скручували його на голці в трубочку, яку кріпили до ручки (держака), а потім вмокали у віск над вогнем і писали орнаменти.

Як відомо, до Великодня українці фарбували крашанки та виготовляли писанки. Автор повідомлення зазначав, що у даному селі крашанки фарбували за тиждень до Пасхи. З цим було пов'язане наступне вірування: «Як саме красять крашанки туті семня вся повинна сидіти, це шуб квучки гарно сиділи на яйцях» [1, арк. 155]. Водночас коли писали писанки, тоді діти теж повинні були сидіти, «щоб квучки й гуски сиділи на яйцях». З записів відомо, що найбільше використовували фарби для крашанок і писанок: червону, синю, зелену, жовту й чорну. П. Іщенко-Зуб у повідомленні зафіксував ще один цікавий звичай села: «На колодку (масниця) дівчина вчіпляє хлопцеві колодку (стрічку, хустину), а на Великдень цей хлопець купляє чи хустку, чи черевики, а дівчина знов дає хлопцеві вишиту хустку і десять писанок» [1, арк. 152]. В іншому випадку дівчина могла віддати за колодку копу яєць (60 шт.).

Зафіксовано, що для лікування курей, у яких було більмо на очах, брали шкаралупу зі свячених крашанок, перетирали на порошок і засипали в очі. Також такі шкаралупи запалювали та димом із них підкурювали корову, щоб пом'якшити затверділе вимя». Інша респондентка, «баба Лукія» вказала, що «шкаралупою зі свячених крашанок і ладаном» підкурюють худобу, коли «є налив на тілі». Зафіксовано й таке вірування: «Шкаралупи зі свячених яєць дають курові в піло, шуб курова ніколи не заслабла». Ще один оповідач, «дід Лукіян» відносно лікувальної магії та використання у ній шкаралуп свячених яєць навів такий приклад: «Коли у чоловіка болять зуби, тоді треба брати лушпайки зі свяченого яйця, кидати на вугілля і роззявити рота над димом, цей святий дим затамує біль» [1, арк. 151–156]. Отже, очевидним було вірування українців, що використання свячених шкаралупок яйця допоможе в лікуванні різних захворювань і недуг у людей і тварин.

Досить важливим для селянина було отримання гарного врожаю та збереження достатку родини. З цим була пов'язана також низка вірувань та обрядодій. Респондент Данило Митник повідомив, що після Великодня, зазвичай на Юрія, «Свячені крашанки, хліб, паску, кістку зі свяченого поросяти закопують на полі в чотирох вуглах поля, щоб грім не бив, і град не вибив хліба» [1, арк. 156]. Такі ж відомості були записані й від діда Хоми Кривого, а дід Лукіян повідомив, що таку святиню як крашанка, яку використовували в даному обряді, винайшли «500 років тому». Інші односельці згадали й такі звичаї: «Коли весною сіють коноплі, тоді смажать хто сіяв коноплі смаженю, щоб коноплі були жовті як жовток, і м'які як яйце». Також говорили про те, що необхідно шкаралупи зі свячених крашанок палити на попіл і висипати під яблунею, щоб вона родила.

Для українського селянина важливим було не тільки отримання гарного врожаю, але гарний приплід його худоби чи достатню кількість смачного молока. Так, П. Іщенко-Зуб занотував, що шкаралупи зі свячених крашанок

терли на порошок, насипали в пійло й давали корові його пити, щоб вона давала багато молока. Інші повідомляли про те, що до пійла варто давати два яйця, після того, як корова отелиться, щоб молоко було таке жовте, як жовток. Автору вдалося записати й таке, що коли підсипали квочку, то спочатку клали яйця в шапку, а потім вже під квочку, щоб яйця всі заклались. Також ним було занотовано досить цікаве та оригінальне вірування про риболовлю: «Кули риболов хоче шуб йому лувилась риба в ятір ту він цей рибулов йде на одіяння під церкву і жде поки піп ни скаже Христос Воскрес. Туді цей рибулов бере краде у кого небудь крашанку з курзини й нисе й кладе у свій ятір, туді буде риба ліпши в ятір так як люди йдуть ду церкви з паскуєю» [1, арк. 156 зв.].

Окрім питань, пов'язаних з передвеликоднім, власне великоднім та післявеликоднім використанням яєць, П. Іщенко-Зубу вдалося занотувати, що крашанки обов'язково фарбували на Проводи і навський Великдень. Відповідно несли їх також в ці дні на цвинтар, клали на могили, «щоб мерці справляли свій Великдень» та товкалися ними, а також, щоб задобрити русалок, щоб ті не лоскотали людей.

З інших досить лікувальних практик відомо про використання яйця при переляках. Такими справами, зазвичай, займалися жінки-знахарки. Проте не всі бажали про це розповідати. Тому запис, здійснений дописувачем від баби Лукії, є вельми цікавим: «Звичайне яйце вживається тоді кули: людина чого злякається, бируть яйце кладуть на тіло людини й долоньою качають ним по тілі, а потім бируть яйце розбивають в склянку і дивляться, що та є в яйці, що пукає, а баба всеї час говорить мулитви, викачує яйцем три рази після того, як цим яйцем баба викачає зи ляканого туді бируть це є яйце, і виливають в викопану ямку, де нога людська ни ходить» [1, арк. 153–154].

До свята селяни, окрім писанок і крашанок, виготовляли великоднього голуба: брали шкаралупу, в яку встромляли крила зі складеного паперу, очі робили з маку, хвіст і ноги з паперу. Однак П. Іщенко-Зубом не вказано, з чого

виготовляли голову «голуба». Як відомо з інших джерел, це було прісне тісто, яке підвішували на покуті під іконами, а після Вознесіння ховали у коморі. Це робилося з метою збереження житла від пожеж, адже вірили, що після свят у такий голуб ховалася нечиста сила, відповідно, грім і блискавка могли попасти у нього, щоб убити, а відтак спалити хату.

Висновки. Як засвідчують письмові та архівні джерела, писанкарство у Житомирському повіті у кінці XIX – першій третині XX ст. було досить поширеним соціокультурним явищем. Підтвердження цьому знаходимо у роботі С. Кульжинського, а також у матеріалах з архівного відділу рукописів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. На початку XX ст. до збору інформації про писанки Житомирщини активно долучилося Товариство дослідників Волині. Завдяки розробленим його учасниками програмам зі збору інформації, а також діяльності Волинського краєзнавчого музею в Житомирі маємо досить повну картину про існування звичаю розписувати писанки до Великодня. У дописах, що надходили від респондентів на адресу музею багато відомостей про використання писанок і крашанок у звичаєво-обрядових традиціях українського народу, а також про лікувальну магію тощо. Матеріали 1920-х рр. з фонду «Етнографічна комісія», натомість, засвідчують інше: не зважаючи на активну боротьбу більшовиків з релігією, заборонаю святкування релігійних свят і використання сакральних атрибутів таких як писанка, серед населення підтримувалося святкування Великодня. Не дивлячись на негативне ставлення до цього влади, фарбувалися крашанки та розписувалися писанки, що гарантувало збереження народних вірувань, звичаїв і традицій, які передавалися від одного покоління до іншого.

Список використаних джерел та літератури

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів (далі – АНФРФ) ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 1. Од. зб. 717. 159 арк.
2. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ. Ф. 16. Од. зб. 44. 15 арк.

3. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ. Ф. 16. Од. зб. 51. 100 арк.
4. Гарбузова Л. Писанки Волинської губернії (к. XIX – поч. XX ст.) в зібранні Житомирського краєзнавчого музею. *Волинь–Житомищина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем [ред. колегія: В. Білобровець]*. Житомир, 1998. Кн. 3. С. 91–94.
5. Гарбузова Л. Писанки Волинської губернії (к. XIX – поч. XX ст.). *Музеї України*. 2004. № 6. С. 6.
6. Кульжинский С. Описание коллекции народных писанок. Москва, 1899. Вып. 1. 176 с.
7. Лапчук Н., Піскова Е. Музей товариства дослідників Волині (Волинський центральний музей у Житомирі). *В кн.: Музеї України XIX – поч. XX ст.* Київ: Асоціація етнологів, 2005. С. 243–255.
8. Несен І. Колекція писанок із Коростенщини Національного музею народної архітектури та побуту України: етапи формування та вивчення. *Музейні колекції: історія, дослідження, атрибуція: зб. наук. праць за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова*. Київ: ТОВ «ХІК», 2010. С. 87–93.
9. Ткаченко В. Рукописна спадщина Василя Кравченка про походження крашанки та писанки. *Народна творчість та етнологія*. 2013. № 2. С. 133–138.
10. Ткаченко В. Писанкарство на Волині в архівній спадщині Никанора Дмитрука. *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.* Переяслав-Хмельницький, 2014. Вип. 34. С. 64–70.
11. Ткаченко В. Писанкарство та писанки села Гладковичі на Овруччині в першій чверті XX століття (за архівними матеріалами). *Народна творчість та етнологія*. 2014. № 5. С. 35–42.
12. Ткаченко В. Писанки Волинської губернії початку XX століття за архівними матеріалами. *Наукові записки з української історії: зб. наук. ст.* Переяслав-Хмельницький, 2015. Вип. 37. С. 67–73.
13. Ткаченко В. Рукописна спадщина І. Шулікова як джерело дослідження писанкарства кінця XIX – початку XX століття. *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 2. С. 96–111.
14. Ткаченко В. Матеріали фонду «Волинський краєзнавчий музей» в АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України як джерело дослідження писанкарства початку XX ст. *Соціум. Документ. Комунікація : зб. наук. праць. Серія: Історичні науки*. Переяслав-Хмельницький : ФОП Домбровська Я. М., 2018. Вип. 6. С. 230–247.
15. Ткаченко В. Феномен українського писанкарства кінця XIX – початку ХХІ століття (історіографічний і джерелознавчий зріз). Київ: Міленіум, 2020. 430 с.

References

1. Archival scientific foundations of manuscripts and phonograms (hereinafter – ASFMPH) M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology National Academy of Sciences of Ukraine. F. 1. Ode save 717 [In Ukrainian].
2. ASFMPH M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology National Academy of Sciences of Ukraine. F. 16. Ode save 44 [In Ukrainian].
3. ASFMPH M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology National Academy of Sciences of Ukraine. F. 16. Ode save 51. [In Ukrainian].
4. Harbuzova, L. (1998). Pysanky Volynskoi hubernii (k. XIX – poch. XX st.) v zibranni Zhytomyrskoho kraieznavchoho muzeiu [Pysanky of the Volyn province (late 19th – early 20th centuries) in the collection of the Zhytomyr Museum of Local History]. *Volyn–Zhytomyrshchyna: istoryko-filolohichniy zbirnyk z rehionalnykh problem* – Volyn–Zhytomyr region: historical and philological collection of regional problems. Zhytomyr, part 3, pp. 91–94, [In Ukrainian].
5. Harbuzova, L. (2004). Pysanky Volynskoi hubernii (k. XIX – poch. XX st.). [Pysanky of the Volyn province (late 19th – early 20th centuries)]. *Muzei Ukrainy* – Museums of Ukraine, issue 6, pp. 6 [In Ukrainian].
6. Kulzhinskii, S. (1899). Opisanie kollektsii narodnikh pisanok [Description of the collection of folk Easter eggs]. Moskva, issue 1 [In Russian].
7. Lapchuk, N., & Piskova, E. (2005). Muzei tovarystva doslidnykiv Volyni (Volynskiyi tsentralnyi muzei u Zhytomyri) [Museum of the Society of Volyn Researchers (Volyn Central Museum in Zhytomyr)]. *V kn.: Muzei Ukrainy XIX – poch. XX st.* [In the book: Museums of Ukraine in the 19th century – beginning 20th century]. Kyiv, pp. 243–255 [In Ukrainian].
8. Nesen, I. (2010). Kolektsiia pysanok iz Korostenshchyny Natsionalnoho muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Ukrainy: etapy formuvannia ta vyvchennia. [The collection of Easter eggs from the Korosten Region of the National Museum of Folk Architecture and Life of Ukraine: stages of formation and study]. *Muzeini kolektsii: istoriia, doslidzhennia, atrybutatsiia: zb. nauk. prats za red. d-ra myst-va M. Selivachova* [Museum collections: history, research, attribution: coll. of science works edited by Dr. M. Selivachova]. Kyiv, pp. 87–93 [In Ukrainian].
9. Tkachenko, V. (2013). Rukopysna spadshchyna Vasylia Kravchenka pro pokhodzhennia krashanky ta pysanky [Vasyl Kravchenko's handwritten legacy about the origin of krashanka and pysanka]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia* – Folk creativity and ethnology, issue 2, pp. 133–138 [In Ukrainian].
10. Tkachenko, V. (2014). Pysankarstvo na Volyni v arkhivnii spadshchyni Nykanora Dmytruky [Pysankarstvo in Volyn in the archival legacy of Nikanor Dmytruk]. *Naukovi zapysky z ukraïnskoi istorii: zb. nauk. st.* – Scientific notes on Ukrainian history: collection of scientific articles. Pereiaslav-Khmelnitskyi, issue 34, pp. 64–70 [In Ukrainian].

11. Tkachenko, V. (2014). Pysankarstvo ta pysanky sela Hladkovychi na Ovruchchyni v pershii chverti XX stolittia (za arkhivnymi materialamy) [Pysankarstvo and pysanky of the village of Gladkovichi in Ovruchchyna in the first quarter of the 20th century (according to archival materials)]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia* – Folk creativity and ethnology, issue 5, pp. 35–42 [In Ukrainian].

12. Tkachenko, V. (2015). Pysanky Volynskoi hubernii pochatku XX stolittia za arkhivnymi materialamy [Pysanky of the Volyn province of the beginning of the 20th century according to archival materials]. *Naukovi zapysky z ukraïnskoi istorii: zb. nauk. st.* – Scientific notes on Ukrainian history: collection of scientific articles. Pereiaslav-Khmelnitskyi, issue 37, pp. 67–73 [In Ukrainian].

13. Tkachenko, V. (2017). Rukopysna spadshchyna I. Shulikova yak dzherelo doslidzhennia pysankarstva kintsia XIX – pochatku XX stolittia [Manuscript heritage of I. Shulikov as a source of research on Pysankari of the late 19th and early 20th centuries]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia* – Folk creativity and ethnology, issue 2, pp. 96–111 [In Ukrainian].

14. Tkachenko, V. (2018). Materialy fondu «Volynskiy kraieznavchyy muzei» v ANFRF IMFE im. M. T. Rylskoho NAN Ukrainy yak dzherelo doslidzhennia pysankarstva pochatku XX st. [Materials of the «Volyn Local Lore Museum» fund at the ASFMPH M. Rylsky Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology National Academy of Sciences of Ukraine as a source of research on pysankari at the beginning of the 20th century]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zb. nauk. prats. Seriia: Istorychni nauky* – Society. Document. Communication: Coll. of science works Series: Historical sciences. Pereiaslav-Khmelnitskyi, issue 6, pp. 230–247 [In Ukrainian].

15. Tkachenko, V. (2020). Fenomen ukraïnskoho pysankarstva kintsia XIX – pochatku XXI stolittia (istoriohrafichnyi i dzhereloznavchyyi zriz) [The phenomenon of Ukrainian pysankarst of the late 19th and early 21st centuries (historiographical and source studies section)]. Kyiv [In Ukrainian].

Рецензенти:

І. О. Демуз, д. і. н., проф.;

Л. М. Татарчук, к. і. н.

Надійшла до редакції: 24.02.2024 р.